

ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑ ΕΝΩΣΗ ΕΙΔΙΚΩΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΩΝ

Π.Ε.Ε.Π

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΒΗΜΑ ΤΟΥ ΕΙΔΙΚΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ 2ο

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, 2020

Διεύθυνση: Παρασκευοπούλου 24,
55133 Θεσσαλονίκη

Τηλ: 6972170325, 6977724933

E-mail: unionpeep@gmail.com

<http://www.peep.gr>

fb: Πανελλήνια Ένωση Ειδικών
Παιδαγωγών

Ιδιοκτήτης: Πανελλήνια Ένωση Ειδικών
Παιδαγωγών Π.Ε.Ε.Π.

ISSN:2585-2523

Εκδότης: Αναστασία Θώμου

Συντακτική ομάδα

Θώμου Αναστασία

Μπακιριτζής Κων/νος

Σκουμπάκη Αικατερίνη

Σταυρόπουλος Βασίλειος

Καραμούζη Άννα

Επιστημονική Επιτροπή

Πρόεδρος: Σταυρόπουλος Βασίλης
Ph.D., M.Ed., M.Sc.

Θώμου Αναστασία M.Ed.

Μπακιριτζής Κων/νος M.Phil. M.Ed

Καραμούζη Άννα Ph.D., M.Ed.

Νικολόπουλος Γιάννης M.Ed. Υποψ.Δρ.

Εικοσπεντάκη Καλλιόπη Ph.D

Διευθυντής έκδοσης: Αναστασία Θώμου

Επιμέλεια: Αναστασία Θώμου, Βασίλειος
Σταυρόπουλος

Γραμματεία: Κωνσταντίνος Μπακιριτζής

Κάθε ενυπόγραφο άρθρο εκφράζει τις απόψεις του
συγγραφέα ο οποίος ευθύνεται αποκλειστικά για την
εγκυρότητα γενικά των θέσεων του.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σε εξέλιξη

1. Διδακτικό πρόγραμμα φωνολογικής
επίγνωσης μέσω παραμυθιού

Ημερομηνία συγκρότησης νέας επιτροπής: Φεβρουάριος 2020

Διδακτικό πρόγραμμα φωνολογικής επίγνωσης μέσω παραμυθιού

Μάρθα Ι.Ηλιοπούλου
Ειδική Παιδαγωγός/Φιλολόγος
MA Special Education/B.T.E.C Edexcel

Περίληψη

Η ανάγνωση, είναι μία ανθρώπινη γνωστική λειτουργία που συνίσταται στη μεταφορά από έναν κώδικα συμβόλων, γραφημάτων στον κώδικα φωνημάτων. Η κατάκτηση του μηχανισμού και της δεξιότητας της αναγνωστικής ικανότητας αναπτύσσεται και εξελίσσεται με διαφορετικό ρυθμό και βαθμό σε κάθε παιδί. Οι έρευνες αναδεικνύουν, ως σημαντικότερο παράγοντα δυσκολίας κατάκτησης του μηχανισμού ανάγνωσης, τα προβλήματα φωνολογικής επίγνωσης. Η φωνολογική επίγνωση αφορά την ικανότητα του ατόμου να συνειδητοποιεί αφενός, ότι οι λέξεις του προφορικού λόγου αποτελούνται από φωνημικά δομικά στοιχεία και αφετέρου, να μπορεί να αναλύει και να συνθέτει τα στοιχεία της φωνημικής δομής τους. Ο σκοπός της μελέτης αφορά τον σχεδιασμό ενός διδακτικού προγράμματος φωνολογικής επίγνωσης μέσω παραμυθιού και την πιλοτική εφαρμογή του σε ομάδα μαθητών προσχολικής ηλικίας με διαγνώσεις ΚΕΣΥ. Η μεθοδολογία του προγράμματος αφορούσε τον σχεδιασμό μίας παραμυθικής ιστορίας με προσθήκη δραστηριοτήτων φωνολογικής επίγνωσης. Τα αποτελέσματα εκτίμησης της αποτελεσματικότητας του προγράμματος αναδεικνύονται μέσα από την παρατήρηση των παιδιών και την εκτίμηση χρήσης και αποτελεσματικότητας από τους εκπαιδευτικούς που το εφάρμοσαν. Τα συμπεράσματα ανέδειξαν τα θετικά στοιχεία του διδακτικού προγράμματος, με την παρουσία βελτιωμένων δεξιοτήτων στα αποτελέσματα αρχικής, ενδιάμεσης και τελικής αξιολόγησης με εργαλείο ΦΩΤΑΔΥΣ. Συμπερασματικά, αναδείχτηκε η θετική πορεία κατάκτησης της φωνολογικής ενημερότητας από τα παιδιά.

Λέξεις-κλειδιά: παραμύθι, φωνολογική επίγνωση, αναγνωστική ικανότητα, προσχολική ηλικία, δυσκολίες μάθησης

Εισαγωγή

Σύμφωνα με τη Sprenger-Charolles (1991), η φωνολογική ενημερότητα αναφέρεται στην ικανότητα του ατόμου να αναλύει τον προφορικό κώδικα σε μικρότερα σύνολα ή μονάδες με μηδαμινή αξία, όπως λέξεις, συλλαβές, φωνήματα.

Επίσης, η φωνολογική ενημερότητα ορίζεται:

- ως η ικανότητα του ατόμου να χρησιμοποιεί τα φωνημικά στοιχεία του λόγου
- ως μία από τις μεταγλωσσικές δεξιότητες, οι οποίες αναδεικνύουν μία στοχαστική σκέψη και έναν σκόπιμο έλεγχο της δομής και των λειτουργιών της γλωσσικής διαδικασίας (Rohl&Tunmer, 1988).

Στον ελληνικό χώρο, ο Πόρποδας (1989, 2002) ορίζει ως γλωσσική ενημερότητα την ικανότητα του μαθητή να αναλύει τις προφορικές λέξεις στα φωνημικά δομικά τους στοιχεία, να τα αναλύει και να τα συνθέτει, ενώ οι Μουζάκη, Πρωτόπαπας & Τσαντούλα (2008), αναφέρονται στη συνειδητοποίηση των φωνολογικών μερών του

λόγου σε επίπεδο συλλαβής και φωνήματος, πέρα από το νόημα και την επικοινωνιακή τους φύση.

Στάδια Ανάπτυξης της Φωνολογικής Ενημερότητας

Σύμφωνα με τη Hemptenstall (2002) τα στάδια ανάπτυξης της φωνολογικής ενημερότητας είναι:

- Αναγνώριση πως οι προτάσεις αποτελούνται από λέξεις, π.χ. Εδώ/είναι/η/τάξη/μου/
- Αναγνώριση ότι οι λέξεις μπορούν να ομοιοκαταληκτούν, π.χ. πόδι-ρόδι.
- Αναγνώριση ότι οι λέξεις μπορούν να ξεκινούν με το ίδιο φώνημα, π.χ. άγγελος-αγάπη.
- Αναγνώριση ότι οι λέξεις μπορούν να τελειώνουν στο ίδιο φώνημα, π.χ. φιλί-τυρί
- Αναγνώριση ότι οι λέξεις μπορούν να έχουν τον ίδιο μεσαίο ήχο, π.χ. πέραςμα-γέρασε.
- Αναγνώριση ότι οι λέξεις μπορούν να αναλυθούν σε συλλαβές, π.χ. πα-τά-τα
- Αναγνώριση ότι οι λέξεις μπορούν να χωριστούν σε αρκτικά φωνήματα και ρίμες, π.χ. μαθητ-ής.
- Ικανότητα κατάτμησης λέξεων σε φωνήματα, π.χ. π-α-π-ί
- Ικανότητα διαγραφής ήχων ή φωνημάτων από λέξεις και να δημιουργούν νέες λέξεις, π.χ. βέργα-έργα.
- Ικανότητα συγκερασμού φωνημάτων για δημιουργία λέξεων, π.χ. ν-ε-ρ-ό νερό (Κουμπιάς, 2004, σελ. 46).

Πιο συγκεκριμένα, τα παιδιά σε συγκεκριμένο στάδιο ανάπτυξης αποκτούν την ικανότητα φωνολογικής επίγνωσης. Η γνώση των αναπτυξιακών σταδίων φωνολογικής ενημερότητας είναι ένα σημαντικό εργαλείο στον σχεδιασμό προγραμμάτων παρέμβασης.

Στάδια ανάπτυξης στην ικανότητα αντίληψης της φωνολογικής δομής των λέξεων

1. Αναγνώριση ομοιοκαταληξίας (3-4 χρόνων): το παιδί πρέπει να είναι σε θέση να αναγνωρίσει αν δύο λέξεις έχουν ομοιοκαταληξία.
2. Αναγνώριση συλλαβών (4-5 χρόνων): Το παιδί πρέπει να είναι σε θέση να αντιληφθεί ότι οι λέξεις αποτελούνται από συλλαβές. Π.χ. Χτύπησε παλαμάκια και μέτρησε πόσες συλλαβές έχει μία λέξη.
3. Απομόνωση φωνημάτων – Αναγνώριση αρχικού, μεσαίου και τελικού φωνήματος (6 χρόνων): Το παιδί πρέπει να είναι σε θέση να αναγνωρίσει το αρχικό, το μεσαίο και το τελικό φώνημα σε λέξεις. Π.χ. Ποια είναι η πρώτη φωνή που ακούς στη λέξη;
4. Χρήση και εναλλαγή αρχικών φωνημάτων (6 χρόνων): Το παιδί πρέπει να είναι σε θέση να αναγνωρίσει και να χρησιμοποιήσει αρχικά φωνήματα για τη δημιουργία λέξεων. Π.χ. Ποια λέξη τελειώνει σε – άρι και αρχίζει από ζ-; (ζάρι). Αν αντί για ζ βάλω β, ποια λέξη θα έχω; (βάρη)
5. Συγχώνευση φωνημάτων (6 χρόνων): Το παιδί πρέπει να είναι σε θέση να συγχωνεύσει τα φωνήματα που ακούει σε μία λέξη. Π.χ. Θα προφέρω πολύ αργά μία λέξη και θέλω να μου πεις ποια λέξη είπα: μ-ά-τ-ι (μάτι)

6. Διαχωρισμός φωνημάτων (6-7 χρονών): Το παιδί πρέπει να είναι σε θέση να μετρήσει και να αναγνωρίσει τα φωνήματα που ακούει σε μία λέξη. Π.χ. πόσες φωνές ακούς μέσα στη λέξη «έλα»; (τρεις φωνές: ε-λ-α)
7. Άνετος χειρισμός φωνημάτων (7+): το παιδί πρέπει να είναι σε θέση να αφαιρεί ή να αντικαθιστά φωνήματα και να φτιάχνει καινούργιες λέξεις. Π.χ. Αν αλλάξω το Π στο όνομα Πάνος και βάλω το Μ, ποιο όνομα θα έχω; (Μάνος) (Αθανασιάδη, 2001)

Όταν τα παιδιά έρχονται σε επαφή με την ανάγνωση, αρχίζουν να συνειδητοποιούν πως ο προφορικός λόγος αποτελείται από λέξεις, και πως οι λέξεις μπορούν να διαιρεθούν σε μικρότερα τμήματα. Κατά συνέπεια, οδηγούνται στο ακόλουθο στάδιο ανάλυσης, δηλαδή το συλλαβικό επίπεδο. Στη συνέχεια, ακολουθεί το στάδιο της ομοιοκαταληξίας, με το οποίο εισάγεται και η φωνολογική επίγνωση, όπου τα παιδιά είναι σε θέση να διακρίνουν τους τελικούς ήχους μεταξύ δύο λέξεων. Έτσι, δύνανται να αντιληφθούν τη δομή των λέξεων χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τους τη σημασία τους.

Επίσης, η ομοιοκαταληξία συμβάλλει στην κατανόηση, από πλευράς των μαθητών, ότι οι λέξεις με κοινούς ήχους συνήθως παρουσιάζουν και κοινή ακολουθία φωνημάτων. Το στάδιο της ομοιοκαταληξίας ξεκινά στην ηλικία των 3-4 ετών. Τα περισσότερα παιδιά αναπτύσσουν τη δεξιότητα της διάκρισης φωνημάτων στο πρώτο σχολικό έτος. Ο συγκεκρισμός ήχων προηγείται της δεξιότητας κατάταξης.

Από τα παραπάνω μπορεί κανείς να αντιληφθεί τον μεγάλο βαθμό σύνδεσης της φωνολογικής επίγνωσης με την κατάκτηση του μηχανισμού της ανάγνωσης. Γι' αυτόν τον λόγο, σημαντική καθίσταται η ανάπτυξη της φωνολογίας για την ανάγνωση και τη γραφή.

Φωνολογική Ενημερότητα και Ανάγνωση

Κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες η ανάπτυξη της φωνολογικής επίγνωσης στα παιδιά της προσχολικής ηλικίας έχει απασχολήσει πολύ τους ερευνητές. Έχουν γίνει αρκετές μελέτες που έδειξαν ότι η φωνολογική επίγνωση είναι εξαιρετικά σημαντικός δείκτης και απολύτως απαραίτητη δεξιότητα για την απόκτηση της ικανότητας ανάγνωσης και γραφής. Βάσει ερευνών έχει παρατηρηθεί πως τα παιδιά που βρίσκονται στην ηλικία των 5-6 ετών, πριν ακόμα δηλαδή έρθουν σε επαφή με τον γραπτό λόγο, βρίσκονται σε ένα στάδιο φωνολογικής ενημερότητας το οποίο έχει άμεση σχέση με την εκμάθηση της ανάγνωσης. (Μανωλίτσης, 2000).

Το επίπεδο της φωνολογικής επίγνωσης στα νήπια συνιστά το πλέον σημαντικό κριτήριο για την επιτυχή εκμάθηση της ανάγνωσης και της ορθογραφίας στις μεγαλύτερες τάξεις. Η φωνολογική επίγνωση ενός παιδιού που τελειώνει το νηπιαγωγείο πρέπει:

- να του επιτρέπει να επαναλάβει σωστά πολυσύλλαβες λέξεις,
- να συλλαβίσει με παλαμάκια (π.χ. πο-δή-λα-το),
- να απομονώσει τον πρώτο ήχο μίας λέξης ('φ' για το Φωτιά),
- να διακρίνει λέξεις ηχητικά παρεμφερείς (φάρος - βάρος) καθώς και
- να ανοίξει στα δαχτυλάκια τους ήχους μίας λέξης (π.χ. έ-λ-α).

Επομένως, δυσκολίες με τις "φωνούλες" σε ένα παιδί με καλή ακοή αφορούν τη φωνολογική επίγνωση, δηλαδή τη συνειδητοποίηση των φωνολογικών μερών του λόγου σε επίπεδο συλλαβής και φωνήματος και τον συνειδητό χειρισμό τους.

Μέσω του κατάλληλου προγράμματος φωνολογικής εξάσκησης μπορεί να παρατηρηθεί βελτίωση του βαθμού της φωνολογικής συνειδητοποίησης στο παιδί, με αποτέλεσμα να έχει καλύτερες επιδόσεις τόσο στον τομέα ανάγνωσης όσο και γραφής. Συνεπώς, ξεκινάμε από αυτό που το παιδί γνωρίζει, τον προφορικό λόγο και

το βοηθάμε να καταλάβει αυτό που δεν γνωρίζει, τον γραπτό. Εύκολα μπορεί κάποιος να διαπιστώσει πως το ομαλό πέρασμα από τον προφορικό λόγο στον γραπτό, απαιτεί ανεπτυγμένη φωνολογική ενημερότητα (Παντελιάδου, 2000). Για να αναπτύξει, επομένως, ένας μαθητής τον μηχανισμό της ανάγνωσης και της γραφής πρέπει να αντιληφθεί ότι ο προφορικός λόγος αποτελείται από φωνολογικές μονάδες, τα φωνήματα. Αυτά με τη σειρά τους απεικονίζονται με τα ανάλογα γραφήματα. Καλλιεργείται σταδιακά το πέρασμα από τον προφορικό στον γραπτό λόγο, καθώς οι τεχνικές το βοηθούν να αντιληφθεί πως οι ήχοι, τα φωνήματα, οι συλλαβές, απεικονίζονται με τα γραπτά σύμβολα, τα γραφήματα και τις γραπτές συλλαβές. Η μάθηση περνάει από τη φωνημική εμπιστοσύνη στην κατανόηση της αλφαβητικής αρχής και στην αυτοματοποίηση της αναγνώρισης των λέξεων. Αυτός ο τρόπος εκμάθησης της ανάγνωσης παρουσιάζει σχετική ευκολία, αν η γλώσσα παρουσιάζει αρκετά μεγάλο βαθμό «κανονικότητας» ανάμεσα στην προφορά και τη γραφή όπως συμβαίνει σε μεγάλο βαθμό στην ελληνική (Παντελιάδου, Πατσιοδήμου & Μπότσας, 2004).

Η φωνολογική επίγνωση διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο για την απόκτηση της ικανότητας της ανάγνωσης και γραφής (Γάφα, 2001) ενώ οι μεταφωνολογικές δεξιότητες είναι σημαντικός δείκτης στα πρώτα στάδια ανάπτυξης της ανάγνωσης (Μανωλίτσης, 2000). Η διεξαγωγή πολλών ερευνών απέδειξε πως η σύγκριση «καλών» και «φτωχών» αναγνώστων, σχετιζόταν με την απόδοση στη φωνολογική ενημερότητα. Οι «φτωχοί» αναγνώστες είχαν και χαμηλή φωνολογική ενημερότητα, ενώ οι ικανότεροι αναγνώστες είχαν καλύτερες δεξιότητες στη φωνολογική επεξεργασία και στον χειρισμό του λόγου. Η φωνολογία, επίσης, μπορεί να αποτελεί εργαλείο πρόγνωσης της αναγνωστικής επίδοσης καθώς και των αναγνωστικών δυσκολιών (Παπούλια-Τζελέπη, 2001).

Καταληκτικά, αποδεικνύεται, από τα δεδομένα επιστημονικών ερευνών, πως η εφαρμογή στους μαθητές ενός προγράμματος φωνολογίας, μπορεί να οδηγήσει στη βελτίωση του επιπέδου της φωνολογικής επεξεργασίας, με αποτέλεσμα να σημειώνουν καλύτερες επιδόσεις στον αναγνωστικό και γραφοκινητικό τομέα.

Αξιοποίηση παραμυθιού ως διδακτικό εργαλείο

Το παραμύθι ως αφηγηματικό είδος κάθε μέρα προσελκύει το ενδιαφέρον, όχι μόνο των λαογράφων και των φιλόλογων, αλλά και άλλων μελετητών και επιστημονικών κλάδων όπως της κοινωνιολογίας, της ψυχανάλυσης, της παιδαγωγικής, κτλ. (Ντούλια, 2010).

Η παιδαγωγική διάσταση του παραμυθιού έχει παρουσιαστεί από Έλληνες και ξένους ερευνητές, οι οποίοι έχουν επισημάνει την αδιαμφισβήτητη αξία και τον σημαντικό ρόλο του παραμυθιού στην παιδική ψυχολογία και αγωγή (Μαλαφάντης, 2007· Μερακλής, 1999· Μπετελχάιμ, 1995· Μιχαηλίδης-Νουάρος, 2003· Τσιτσλσπέργκερ, 1999).

Το παραμύθι, ως διδακτικό εργαλείο, εξελίχθηκε για να απευθύνεται και να ικανοποιεί τις ψυχοκοινωνικές και γνωστικές ανάγκες των παιδιών καλύπτοντας πλήθος παιδαγωγικών και διδακτικών στόχων. Οι ερευνητές στα πλεονεκτήματά του επισημαίνουν ότι τα παραμύθια περιέχουν έναν κόσμο αληθινό σαν τη ζωή και συγχρόνως μαγικό σαν τα όνειρά μας. Διαθέτουν την ικανότητα να μπορούν να προσεγγίζουν τη ζωή σε όλες τις εκφάνσεις της, με σεβασμό και προσοχή στην ιδιαίτερη ψυχολογία των παιδιών. Παράλληλα, αξιοποιούν το ισχυρότερο όπλο που διαθέτουν, τη φαντασία, πραγματεύονται καταστάσεις, δίχως όμως να προδίδουν την αλήθεια. Ο Μερακλής (1999) αναφέρει ότι το παραμύθι, μέσα από τον μυθικό δρόμο που δημιουργεί, εισάγει τα παιδιά στην πραγματικότητα, ενώ τονίζει ότι τους

ανοίγει προοπτικές σκέψης και φαντασίας. Επισημαίνεται ότι η ανατρεπτική και μη συμβατική δομή των παραμυθιών συνδέεται με τη συναισθηματική και νοητική ανάπτυξη των παιδιών προσχολικής ηλικίας. Μέσα από το παραμύθι τα παιδιά είναι σε θέση να αντιλαμβάνονται τις λειτουργίες, τις ενέργειες και τις σκέψεις των ηρώων (Μαλαφάντης & Κούτρας, 2007).

Από τους ερευνητές υπογραμμίζεται ότι η αφήγηση ως εκπαιδευτική διαδικασία στη χώρα μας βρήκε πρόσφορο έδαφος στον χώρο της προσχολικής εκπαίδευσης. Μέσα από αυτή, τα παιδιά αφομοιώνουν μηνύματα, αξίες, στοιχεία πολιτισμού, αυτογνωσία, γλωσσικές δομές και φόρμες και ανακαλύπτουν τη γύρω πραγματικότητα. Η αφήγηση εξυπηρετούσε και εξακολουθεί να εξυπηρετεί έναν από τους βασικούς στόχους της εκπαίδευσης, την κοινωνικοποίηση, αλλά και τη διαχρονική ανάγκη του ανθρώπου για έκφραση και επικοινωνία, για απάντηση σε πανάρχαια ερωτήματα που βιώνει ο άνθρωπος (Τσιλιμενή, 2011). Το παραμύθι με τη μορφή της αφήγησης, προσδίδει κατάλληλο πλαίσιο για καλλιέργεια αφηγηματικής ικανότητας, μέσω της διαδικασίας πρόσκτησης των δομικών στοιχείων που παρουσιάζονται στο πλαίσιο της παραμυθικής ιστορίας (Μαλαφάντης & Κούτρας, 2007). Μέσω αυτού τα παιδιά εξοικειώνονται με την αφηγηματική ικανότητα και συνδέονται με τη διαδικασία της αφήγησης.

Γίνεται κατανοητό, λοιπόν, ότι το παραμύθι αποτελεί ένα χρήσιμο και αποτελεσματικό εργαλείο μάθησης για μαθητές προσχολικής ηλικίας, διότι ενισχύει την φαντασία και τη δημιουργική σκέψη των μαθητών με την παράλληλη ενίσχυση της αφηγηματικής ικανότητας.

Μεθοδολογία

Η μεθοδολογία του προγράμματος βασίζεται στη διαμόρφωση αυτόνομης παραμυθικής ιστορίας με την προσθήκη δραστηριοτήτων φωνολογικής επίγνωσης. Οι ήρωες της ιστορίας μέσα από τις περιπέτειες που καλούνται να αντιμετωπίσουν συμμετάσχουν σε δραστηριότητες φωνολογικής επίγνωσης. Η μεθοδολογία του προγράμματος, λοιπόν, με βάση το παραμύθι, αφορούσε τομείς φωνολογικής επίγνωσης εφαρμόζοντας τη βιωματική μέθοδο μάθησης.

Το παραμύθι αποτέλεσε ένα μεθοδολογικό εργαλείο, όπου μέσω της παραμυθικής ιστορίας, στόχευσε στο να εξάγει τη φαντασία, να αναπτύξει τη δημιουργικότητα, να επεκτείνει τη σκέψη και γενικότερα να αξιοποιήσει τις δυνατότητες των παιδιών. Η φωνολογική επίγνωση προστέθηκε στην ιστορία με τις δραστηριότητες σε 4 διαφορετικά επίπεδα.

Χαρακτηριστικό του διδακτικού προγράμματος είναι η ενεργοποίηση της προσοχής και της συμμετοχής των μαθητών μέσω ακολουθίας ενεργειών φωνολογικής επίγνωσης. Βασικές μεθοδολογικές αρχές του διδακτικού προγράμματος είναι η βιωματική και η ενεργητική μάθηση.

Μία βασική μεθοδολογική αρχή που ακολουθήθηκε στο διδακτικό πρόγραμμα είναι η βιωματική μάθηση που αποτελεί έναν εναλλακτικό τρόπο εκπαίδευσης που επεκτείνεται πέρα από τα θρανία, τα σχολικά βιβλία, τη μετωπική διδασκαλία και την απομνημόνευση της «ύλης» (Τριλίβα & Αναγνωστοπούλου, 2008). Μέσω της παραμυθικής ιστορίας, ο μαθητής καλείται να συμμετέχει ενεργητικά στη διαδικασία της μάθησης, ενώ οικειοποιείται το θέμα που προσεγγίζει μέσω της επένδυσης προσωπικού ενδιαφέροντος σε αυτό. Προτρέπει τους μαθητές να ερευνούν, να ανακαλύπτουν, να ενεργοποιούν τη φαντασία και δημιουργικότητά τους. Ο μαθητής κινητοποιείται διανοητικά και μαθησιακά, μέσω του συγκεκριμένου διδακτικού προγράμματος φωνολογικής επίγνωσης με την αξιοποίηση παραμυθιού, γιατί αυτό βασίζεται στην αλληλεπίδραση γνώσης και συναισθηματικών διεργασιών. Οι μαθητές

προσχολικής ηλικίας, δεν ήταν απλοί ακροατές ούτε περιορίστηκαν στο επίπεδο αναδιήγησης και διατύπωσης ερωτήσεων και απαντήσεων για το περιεχόμενο της ιστορίας, αλλά εμπλέκονταν συναισθηματικά και συμμετείχαν βιωματικά στην εξέλιξη της ιστορίας.

Η μεθοδολογία για την εφαρμογή και την αποτελεσματικότητα του διδακτικού προγράμματος υλοποιήθηκε μέσω της διαδικασίας της παρατήρησης των μαθητών στη διαδικασία εφαρμογής του διδακτικού προγράμματος και καταγραφής των ακόλουθων στοιχείων στον Πίνακα 1.

Τι άρεσε σήμερα στα παιδιά;	Σε ποιο σημείο συμμετείχαν πιο ενεργά;	Τι δυσκόλεψε τους μαθητές

Πίνακας 1: Παρατήρηση

Καταγράφηκαν στοιχεία επίδοσης αρχικής, ενδιάμεσης και τελικής αξιολόγησης με τη χρήση εργαλείου Φωνολογικής επίγνωσης ΦΩΤΑΔΥΣ στους βασικούς τομείς αξιολόγησης:

- Επανάληψη ψευδολέξεων
- Φωνημική σύνθεση
- Σύγκριση ψευδολέξεων
- Αναγνώριση ομοιοκαταληξίας
- Απαλοιφή αρχικού τμήματος
- Συλλαβική κατάτμηση
- Ταχεία ονοματοθεσία χρωμάτων ασπρόμαυρων αντικειμένων
- Ταχεία ονοματοθεσία χρωμάτων έγχρωμων αντικειμένων

Τέλος, οι εκπαιδευτικοί που εφάρμοσαν στις ομάδες προσχολικής ηλικίας το διδακτικό πρόγραμμα, κλήθηκαν μετά την υλοποίηση του προγράμματος να συμπληρώσουν φόρμα καταγραφής για το πρόγραμμα εφαρμογής και μία σύντομη αξιολόγηση του προγράμματος.

Ομάδα στόχου	Διαγνώσεις παιδιών	Συχνότητα Εφαρμογής	Περιγραφή εφαρμογής

Πίνακας 2: Στοιχεία εφαρμογής

Δυνατά σημεία του υλικού	Αδύνατα Σημεία	Προτάσεις για βελτίωση

Πίνακας 3: Καταγραφή αξιολόγησης

Δομή

Το παραμύθι θέτει στο επίκεντρο της μάθησης τον μαθητή. Συγκεκριμένα, η ιστορία εμπλέκει τον μαθητή στην εξέλιξη της μέσα από πρωτότυπες δραστηριότητες που στόχο έχουν την κατάκτηση της φωνολογίας. Ταυτόχρονα, διαθέτει όλα εκείνα τα στοιχεία ενός κλασικού παραμυθιού, όπως για παράδειγμα την ύπαρξη κεντρικών ηρώων και την εναλλαγή τοπίων. Η οπτικοποίηση, που περιέχει το παραμύθι σε συνδυασμό με τον αφηγηματικό λόγο, δημιούργησαν ένα πλούσιο αισθητηριακά περιβάλλον. Μέσα στον αφηγηματικό λόγο προστέθηκαν σε προσεκτικά επιλεγμένα σημεία, που συνδέονταν άμεσα με την εξέλιξη του μύθου, οι δραστηριότητες φωνολογικής επίγνωσης.

Η παραμυθική ιστορία σχεδιάστηκε και οδηγήθηκε στη συγγραφή με βάση τον γνωστικό σκοπό. Γι' αυτόν τον λόγο, η ιστορία είχε μέσα στοιχεία που εξυπηρετούσαν την προσθήκη δραστηριοτήτων φωνολογικής επίγνωσης σε άμεση σύνδεση με την εξέλιξη των γεγονότων. Το περιεχόμενο της παραμυθικής ιστορίας αφορούσε ένα νάνο που ζούσε μακριά από το χωριό του και μάζευε τον θησαυρό του σ' ένα ορυχείο που επισκεπτόταν καθημερινά. Μία μέρα πήγε στο ορυχείο του και ανακάλυψε ότι ο θησαυρός του είχε κλαπεί. Μέσα στο ορυχείο υπήρχε ένα χαρτάκι με ένα τετράστιχο, γραμμένο από τον ξάδερφό του, το Λέπρεκον, που του ζητούσε να ακολουθήσει όσα του έλεγε για να πάρει πίσω τον θησαυρό του. Μέσα στο χαρτάκι υπήρχαν οι προορισμοί και οι δραστηριότητες φωνολογικής επίγνωσης. Τα παιδιά προσκαλούνται να ακολουθήσουν τις στάσεις της διαδρομής, να κάνουν τις δραστηριότητες με επιτυχία για να φτάσουν στον λόφο του χωριού. Πρώτη του στάση, ένα νησί. Δεύτερη στάση, το καπηλειό. Τρίτη στάση, το σπίτι της μάνας του, που είχε χρόνια να τη δει. Και, στο τέλος, πάνω στον λόφο του χωριού του, ο νάνος ξαναβρήκε τον θησαυρό του και στο μεταξύ, είχε ξαναβρεί και τη διάθεση να βρίσκεται κοντά σε αγαπημένα και γνωστά πρόσωπα.

Όλη η παραμυθική ιστορία, λοιπόν, καλλιεργούσε τη διατήρηση προσοχής των παιδιών, ενεργοποιούσε τη φαντασία τους καθώς και τη συμμετοχή τους αφού τους έκανε συμμετόχους στην εξέλιξη της ιστορίας. Παράλληλα, γνώριζαν, καλλιεργούσαν και ενίσχυαν στην πράξη, με έναν φυσικό και αβίαστο τρόπο, τις δεξιότητες φωνολογικής επίγνωσης.

Σκοπός

Διαμορφώθηκε ένα πρόγραμμα Φωνολογίας με τη χρήση της παραμυθικής ιστορίας, ώστε να ενισχυθεί ο μηχανισμός ανάγνωσης στους μαθητές με έναν ιδιαίτερο, βιωματικό και ενδιαφέρον τρόπο.

Η μάθηση περνά από τη φωνημική εμπιστοσύνη, στην κατανόηση της αλφαβητικής αρχής και στην αυτοματοποίηση της αναγνώρισης των λέξεων.

Το πρόγραμμα είναι δομημένο, στοχευμένο και οργανωμένο με βάση τους εξής άξονες:

1° Επίπεδο:	Ομοιοκαταληξία/Ρίμα
2° Επίπεδο:	Διάκριση αρχικού φωνήματος
3° Επίπεδο:	Διάκριση τελικού φωνήματος
4° Επίπεδο:	Διάκριση αρχικής συλλαβής
5° Επίπεδο:	Διάκριση τελικής συλλαβής
6° Επίπεδο:	Διάκριση μεσαίας συλλαβής
7° Επίπεδο:	Αφαίρεση φωνήματος στην αρχή της λέξης
8° Επίπεδο:	Αφαίρεση τελικού φωνήματος
9° Επίπεδο:	Αφαίρεση αρχικής συλλαβής
10° Επίπεδο:	Αφαίρεση τελικής συλλαβής
11° Επίπεδο:	Πρόσθεση φωνήματος στην αρχή της λέξης
12° Επίπεδο:	Αντικατάσταση φωνημάτων στην αρχή της λέξης
13° Επίπεδο:	Κατάτμηση πρότασης σε λέξεις
14° Επίπεδο:	Συλλαβική κατάτμηση λέξεων
15° Επίπεδο:	Φωνημική κατάτμηση λέξεων
16° Επίπεδο:	Συγκερασμός συλλαβών
17° Επίπεδο:	Συγκερασμός φωνημάτων

Πίνακας 4: Άξονες προγράμματος φωνολογικής επίγνωσης

Στόχοι

Σύμφωνα με την ταξινόμια του Bloom (1956), διαμορφώθηκαν οι εξής στόχοι του προγράμματος:

Γνώση:

1. Να εντοπίζουν την ομοιοκαταληξία, το αρχικό/τελικό φώνημα, την αρχική/τελική/μεσαία συλλαβή.
2. Να αναφέρουν το φώνημα ή τη συλλαβή που αφαιρείται.
3. Να ονομάζουν τις συλλαβές και τα φωνήματα των λέξεων.

Κατανόηση:

1. Να δίνουν παραδείγματα ομοιοκαταληξίας.
2. Να ταξινομούν λέξεις ανάλογα με το αρχικό/τελικό φώνημα, την αρχική/τελική/μεσαία συλλαβή.
3. Να επιδεικνύουν τις συλλαβές και τα φωνήματα των λέξεων.

Εφαρμογή:

1. Να γενικεύουν σε επίπεδο ρίμας, σε επίπεδο συλλαβής και φωνήματος.
2. Να αξιολογούν τη συλλαβική και τη φωνημική κατάτμηση και τον συγκερασμό για την ανάγνωση λέξεων και προτάσεων.

Ανάλυση:

1. Να αναλύουν τις προτάσεις σε λέξεις, τις λέξεις σε συλλαβές και φωνήματα.
2. Να διακρίνουν τις συλλαβές και τα φωνήματα των λέξεων.
3. Να κατηγοριοποιούν λέξεις ανάλογα με το αν έχει προστεθεί ή αφαιρεθεί κάποια συλλαβή ή φώνημα.

Σύνθεση:

1. Να συνθέτουν τις συλλαβές και τα φωνήματα σε λέξεις.
2. Να συνδυάζουν τις συλλαβές και τα φωνήματα για να σχηματίζουν λέξεις.
3. Να δημιουργούν λέξεις αντικαθιστώντας φωνήματα.

Αξιολόγηση:

1. Να κρίνουν την ορθή ή μη συλλαβική και φωνημική κατάτμηση μίας λέξης.
2. Να αξιολογούν αν ζεύγη λέξεων ομοιοκαταληκτούν.

Εφαρμογή

Υλοποιήθηκε αρχική αξιολόγηση σε 4 παιδιά προσχολικής ηλικίας με επίσημες διαγνώσεις δυσκολιών μάθησης. Τα παιδιά νηπιακής ηλικίας παρακολουθούσαν πρόγραμμα Λογοθεραπείας και ομαδικό πρόγραμμα σχολικής προετοιμασίας.

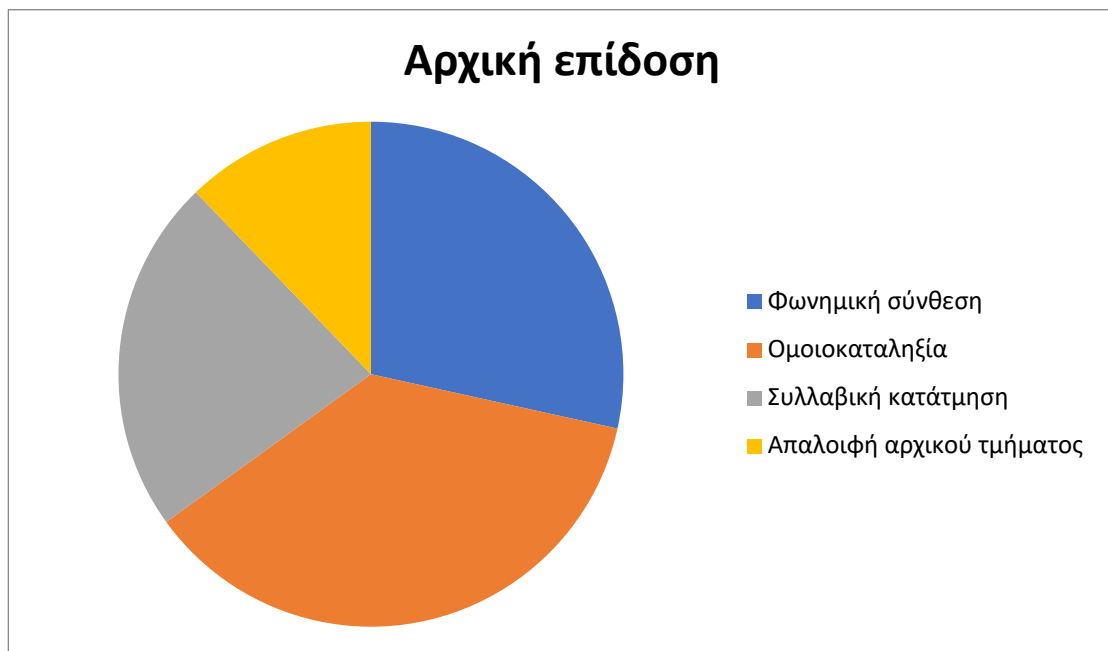
Η αρχική αξιολόγηση στους μαθητές Δ., Μ., Ν., και Κ., που διαθέτουν τις εξής επίσημες διαγνώσεις:

Διαταραχή στην έκφραση της γλώσσας	Ειδική διαταραχή της άρθρωσης
Αντιληπτική διαταραχή της γλώσσας	Ειδική αναπτυξιακή διαταραχή της κινητικής λειτουργίας

Πίνακας 5: Διαγνώσεις μαθητών εφαρμογής

Ανέδειξε, όπως δείχνει και το διάγραμμα στους βασικούς τομείς της φωνολογικής επίγνωσης, ελλειμματική ανάπτυξη βασικών δεξιοτήτων.

Συγκεκριμένα, διαφαίνεται το μεγαλύτερο έλλειμμα στην επίγνωση ρίμας, ομοιοκαταληξίας. Παράλληλα, εντοπίζεται αδυναμία σε επίπεδο φωνημικής σύνθεσης καθώς και στη δεξιότητα συλλαβικής κατάτμησης. Τέλος, το μικρότερο έλλειμμα διακρίνεται στην δεξιότητα απαλοιφής αρχικού τμήματος.

Σχήμα 1: Αρχική επίδοση

Μετά τη διαδικασία αρχικής αξιολόγησης, οι μαθητές ξεκίνησαν το πρόγραμμα διδασκαλίας φωνολογικής επίγνωσης με την αξιοποίηση του παραμυθιού. Το διδακτικό πρόγραμμα, Μαθαίνοντας με το Παραμύθι φωνολογία, προστέθηκε στον εβδομαδιαίο σχεδιασμό του ομαδικού προγράμματος.

Εφαρμόστηκε πιλοτικά σε ολιγομελείς ομάδες μαθητών νηπιακής ηλικίας, σε κέντρα Ειδικής Αγωγής, στα πλαίσια προγράμματος σχολικής προετοιμασίας. Το διδακτικό πρόγραμμα είχε συγκεκριμένη θέση μέσα στο ημερήσιο πρόγραμμα των παιδιών. Οι μαθητές διδάσκονταν σχολικές δεξιότητες και πάντα στο πρόγραμμα τους υπήρχε διδασκαλία φωνολογίας με την αξιοποίηση παραμυθιού. Το πρόγραμμα εφαρμόστηκε για 6 μήνες, με συχνότητα 1 φορά την εβδομάδα, και είχε διάρκεια 20 λεπτών. Η εισαγωγή του παραμυθιού γινόταν με τα εξής στάδια:

- Στάδιο παρουσίασης παραμυθιού
- Παρουσίαση εξωφύλλου
- Γρήγορη περίληψη περιεχομένου
- Ειδική αναφορά στη φωνολογική επίγνωση
- Ομαδική διδασκαλία στόχου φωνολογικής επίγνωσης που αφορούσε τον καθημερινό αφηγηματικό λόγο.
 - Έναρξη αφηγηματικού λόγου
 - Συμμετοχή μαθητών για συνέχιση ιστορίας και υλοποίηση δραστηριοτήτων
 - Υπενθύμιση δεξιοτήτων φωνολογικής επίγνωσης
 - Ομαδική και ατομική παρουσίαση τομέα φωνολογικής επίγνωσης που συνάντησαν κάθε φορά.
 - Αναδιήγηση παραμυθιού από ένα παιδί κάθε φορά

Οι εκπαιδευτικοί είχαν εκπαιδευτεί στο περιεχόμενο, τη μεθοδολογία και τη φιλοσοφία του παραμυθιού για να ακολουθούν την αντίστοιχη διαδικασία εφαρμογής καθώς και τη διδακτική μεθοδολογία.

Τόπος εφαρμογής

Ο τόπος εφαρμογής του διδακτικού προγράμματος αποτελούσε δομημένο πλαίσιο εφαρμογής και χρήσης του παραμυθιού. Διέθετε δυνατότητα μετακίνησης και κινητικότητας των μαθητών μέσα στον χώρο, στοιχείο βοηθητικό για την καλύτερη συμμετοχή τους στη διαδικασία της μάθησης.

Υλικά εφαρμογής

Το διδακτικό πρόγραμμα εκτυπώθηκε σε έγχρωμη μορφή για να υπάρχει άμεση επαφή με τα παιδιά. Αξιοποιήθηκε αφηγηματικός λόγος, μέσα ζωγραφικής και γραφής, κινητικός εξοπλισμός.

Αξιολόγηση

Η αξιολόγηση του διδακτικού προγράμματος πραγματοποιήθηκε με την αξιοποίηση εργαλείου αξιολόγησης ΦΩΤΑΔΥΣ. Παρατήρηση και καταγραφή του επιπέδου κατάκτησης και γενίκευσης των δεξιοτήτων φωνολογικής επίγνωσης. Καταγραφή απόψεων και θέσεων και εκπαιδευτικών που το εφάρμοσαν, καθώς και συμπλήρωση ερωτηματολογίου αποτελεσματικότητας, όπως παρουσιάζεται παρακάτω.

Ερωτηματολόγιο Αποτελεσματικότητας

Διατηρείται το ενδιαφέρον των μαθητών κατά τη διάρκεια των συνεδριών;

Σχεδόν ποτέ Μερικές φορές Συχνά Πολύ συχνά Πάντα

Είναι το περιεχόμενο ελκυστικό;

Σχεδόν ποτέ Μερικές φορές Συχνά Πολύ συχνά Πάντα

Κατέκτησαν οι μαθητές καλό επίπεδο φωνολογίας;

Σχεδόν ποτέ Μερικές φορές Συχνά Πολύ συχνά Πάντα

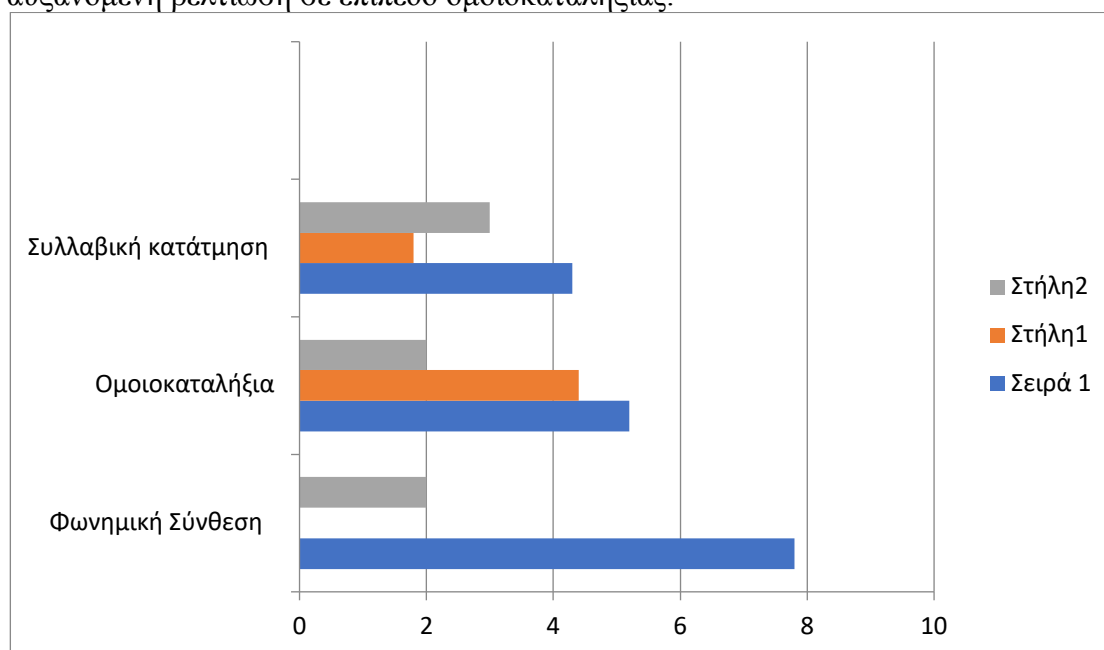
Θα εφαρμόζατε τις δραστηριότητες φωνολογίας με χρήση παραμυθικής ιστορίας;

Σχεδόν ποτέ Μερικές φορές Συχνά Πολύ συχνά Πάντα

Θα χρησιμοποιούσατε ξανά το παραμύθι Ουράνιο Τόξο στους μαθητές σας;
Σχεδόν ποτέ Μερικές φορές Συχνά Πολύ συχνά Πάντα

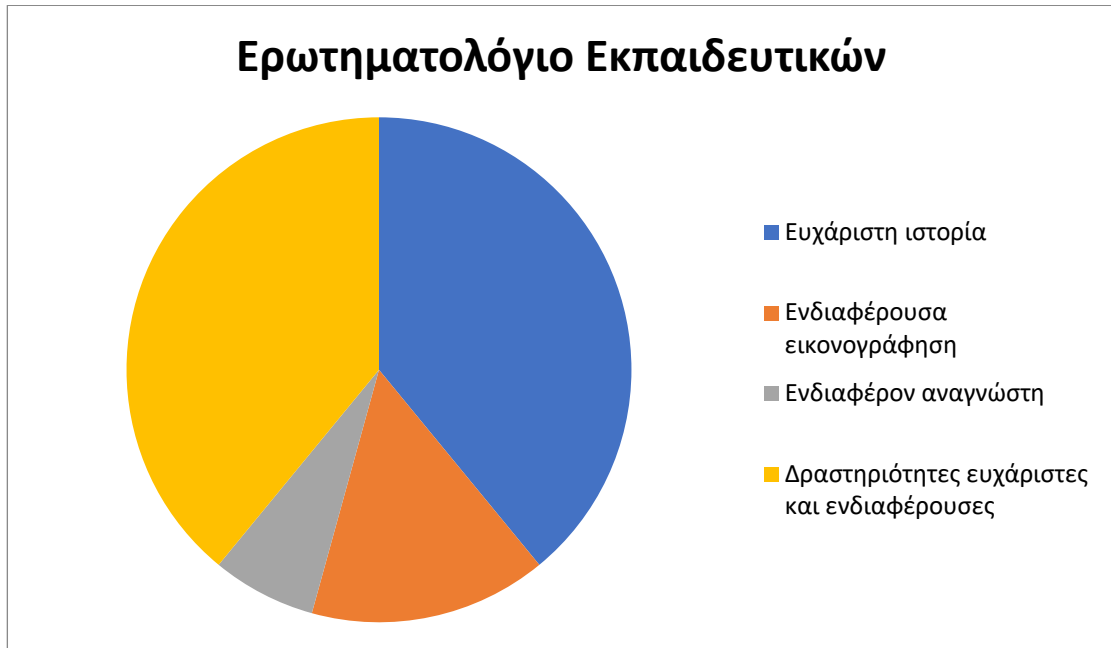
Ονοματίστε τα 3 καλύτερα στοιχεία του υλικού:

Από τα δεδομένα της αξιολόγησης, αναδείχτηκε η βελτίωση των δεξιοτήτων στις οποίες υπήρχαν ελλείμματα στην αρχική αξιολόγηση. Ειδικότερα, οι μαθητές απέκτησαν μία θετική διάθεση απέναντι στη φωνολογία και τη διαδικασία της ανάγνωσης. Δημιουργήθηκε μία καλύτερη εικόνα δεξιοτήτων σχολικής ετοιμότητας. Χαρακτηριστικά διαφαίνεται η μεγάλη βελτίωση σε επίπεδο φωνημικής σύνθεσης και αυξανόμενη βελτίωση σε επίπεδο ομοιοκαταληξίας.

Σχήμα 2: Τελική αξιολόγηση

Από τα δεδομένα παρατήρησης και του ερωτηματολογίου των εκπαιδευτικών αναδείχτηκαν τα εξής δεδομένα.

Σχήμα 3: Ερωτηματολόγιο εκπαιδευτικών

Οι εκπαιδευτικοί επισήμαναν στα δυνατά στοιχεία του διδακτικού προγράμματος την ύπαρξη εικονογράφησης και τη μορφή παραμυθιού. Παράλληλα, τόνισαν την ευχάριστη πλοκή και την ενεργητική συμμετοχή των μαθητών. Επισήμαναν, όμως στα αρνητικά την έλλειψη παραδειγμάτων και τη γρήγορη εναλλαγή στη σειρά των δραστηριοτήτων.

Συμπεράσματα

Από την εφαρμογή του προγράμματος και την αξιολόγηση των αποτελεσμάτων των εργαλείων, φαίνεται πως η χρήση παραμυθικής ιστορίας λειτουργεί ενισχυτικά στην προσπάθεια κατάκτησης της φωνολογικής επίγνωσης. Αναδείχτηκε ότι το διδακτικό πρόγραμμα, Μαθαίνοντας με το Παραμύθι Φωνολογία, μπορεί να αποτελέσει ένα χρήσιμο εργαλείο διδασκαλίας και εκπαίδευσης των μαθητών με δυσκολίες μάθησης. Η κατάκτηση της φωνολογικής επίγνωσης, όπως επισημάνθηκε και στην εισαγωγή, συνδέεται άμεσα με την κατάκτηση ανάγνωσης και γραφής. Οι μαθητές με δυσκολίες μάθησης που παρουσιάζουν ελλείμματα λόγου και ομιλίας χρειάζονται μία εξειδικευμένη προσέγγιση διδασκαλίας.

Το συγκεκριμένο διδακτικό πρόγραμμα απέδειξε ότι ο συνδυασμός αφηγηματικού λόγου και δραστηριοτήτων φωνολογικής επίγνωσης είναι ένα αποτελεσματικό εργαλείο διδασκαλίας. Είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι οι δραστηριότητες που περιέχει απευθύνονται κυρίως σε παιδιά προσχολικής ηλικίας (ηλικίας 5-6 χρονών). Ταυτόχρονα όμως, αυτό το παιχνίδι απευθύνεται και σε παιδιά με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Πιο συγκεκριμένα μπορεί να φανεί πολύ χρήσιμο σε μαθητές με ειδικές μαθησιακές δυσκολίες, σε παιδιά με ήπια νοητική υστέρηση, με διαταραχή ελλειμματικής προσοχής, καθώς και σε παιδιά με διάχυτη αναπτυξιακή διαταραχή (αυτισμό).

Το παραμύθι-παιχνίδι μπορεί να αξιοποιηθεί από τη/τον νηπιαγωγό κατά τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς του νηπιαγωγείου, καθώς και του προνηπίου πραγματοποιώντας κάποιες τροποποιήσεις. Το παραμύθι που δημιουργήσαμε αποτελεί ένα ευέλικτο υλικό που μπορεί να προσαρμοστεί στους διδακτικούς στόχους και στις ανάγκες του κάθε παιδιού. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί και από εκπαιδευτικούς ειδικής αγωγής και εκπαίδευσης ως εναλλακτικό εργαλείο

παρέμβασης προσαρμοσμένο στις ατομικές εκπαιδευτικές ανάγκες του κάθε μαθητή. Μπορεί να αξιοποιηθεί, όμως, και από τους γονείς στο σπίτι, αφού συμβουλευτούν τις οδηγίες που προσφέρονται σε κάθε δραστηριότητα. Το παραμύθι-παιχνίδι είναι ομαδικό με ελάχιστο αριθμό παιδιών τα 2, αλλά αξιοποιείται εύκολα και σε ατομικό επίπεδο. Πρέπει, πάντως, να θυμούνται όσοι χρησιμοποιούν αυτό το υλικό ότι για να μπορέσει το παραμύθι να βοηθήσει αποτελεσματικά τους μαθητές θα πρέπει να εμπλέκει όλους τους μαθητές σε όλες τις δραστηριότητες. Σε σχέση με τη χρονική διάρκεια του παραμυθιού προτείνουμε να διαβάζεται εξ αρχής ολόκληρο το παραμύθι με τις αντίστοιχες δραστηριότητες. Υπάρχει η δυνατότητα η τελευταία δραστηριότητα να υλοποιηθεί σε διαφορετική χρονική στιγμή από τη στιγμή της ανάγνωσης.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αθανασιάδη, Ε. (2001). *Η δυσλεξία και πώς αντιμετωπίζεται*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Bloom, B. S. (1956). Taxonomy of educational objectives. Vol. 1: Cognitive domain. *New York: McKay*, 20-24.
- Hempenstall, K. (2002). Phonological processing and phonics: Towards an understanding of their relationship to each other and to reading development. *Australian Journal of Learning Difficulties*, 7(1), 4-28.
- Κουμπιάς, Ε. (2004). *Ανάγνωση και προσοχή: Ψυχολογικές διαστάσεις*. Αθήνα: Ατραπός.
- Μαλαφάντης, Δ. Κ. (2007). *Το παραμύθι στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Ατραπός.
- Μαλαφάντης, Δ. Κ., & Κούτρας, Σ. Γ. (Επιμ.). (2007). *Η παιδαγωγική και διδακτική αξιοποίηση του παραμυθιού*. Αθήνα: Γρηγόρη.
- Μανωλίτσης, Γ. (2000). *Μέτρηση και αξιολόγηση μεταγλωσσικών ικανοτήτων παιδιών ηλικίας 5-6 ετών*. Αθήνα: Γρηγόρη.
- Μερακλής, Μ. Γ. (1999). *Το λαϊκό παραμύθι*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μιχαηλίδης-Νουάρος, Α. (2003). *Η δομή ενός ελληνικού μύθου*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Μουζάκη, Α., Πρωτόπαπας, Θ., & Τσαντούλα, Δ. (2008). Προσχολικοί δείκτες πρόγνωσης της ανάπτυξης αναγνωστικών δεξιοτήτων κατά την Α' Δημοτικού. *Επιστήμες της Αγωγής*, 1, 71-88.
- Μπετελχάιμ, Μ. (1995). *Η γοητεία των παραμυθιών* (μετάφ. Ε. Αστερίου). Αθήνα: Γλάρος.
- Ντούλια, Α. (2010). Διδάσκοντας μέσα από τα παραμύθια: Δυνατότητες – όρια – Προοπτικές. *Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.), 5ο Πανελλήνιο Συνέδριο με θέμα «Μαθαίνω πώς να μαθαίνω», 7-9 Μαΐου 2010*.
- Παντελιάδου, Σ. (2000). *Μαθησιακές δυσκολίες και εκπαιδευτική πράξη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Παντελιάδου, Σ., Πατσιοδήμου, Α., & Μπότσας, Γ. (Επιμ.). (2004). *Οι μαθησιακές δυσκολίες στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση*. Βόλος.
- Παπούλια-Τζελέπη, Π. (2001). *Ανάδυση του γραμματισμού*. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Πόρποδας, Κ. (1989). Η ορθογραφία στην Α' Δημοτικού σε σχέση με τη γλωσσική και μνημονική ενημερότητα. *Ψυχολογικά Θέματα*, 2 (4), 201-214.
- Πόρποδας, Κ. (2002). *Η ανάγνωση*. Πάτρα: Εκδόσεις του ίδιου.
- Rohl, M., & Tunmer, W. E. (1988). Phonemic segmentation skill and spelling acquisition. *Applied Psycholinguistics*, 9(4), 335-350.

- Sprenger-Charolles, L. (1991). De l'oral à l'écrit: ou la place de la conscience phonique dans l'apprentissage de la lecture. *Dossiers de l'Education (Les)*, (18), 195-219.
- Τάφα, Ε. (2001). *Ανάγνωση και γραφή στην προσχολική εκπαίδευση*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Τριλίβα, Σ., & Αναγνωστοπούλου, Τ. (2008). *Βιωματική μάθηση*. Αθήνα: Τόπος.
- Τσιλιμενή, Τ. Δ. (2011). *Αφήγηση και εκπαίδευση*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Τσιτσλοπέργκερ, Χ. (1999). *Τα παιδιά παίζουν παραμύθια* (μετάφρ. Δ.Παπαδοπούλου). Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

